

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ

В.М. Галузяк

Сучасна освітня ситуація задає все більш високі вимоги до суб'єктів педагогічної діяльності. Стає очевидним, що організація педагогічного процесу на засадах особистісно орієнтованого підходу залежить не тільки і не стільки від професійної компетентності вчителя, скільки від загального рівня його особистісного розвитку, його зрілості як особистості.

Необхідність оновлення професійної підготовки студентів педагогічних вузів пов'язана з тим, що відбулися корінні зміни в свідомості педагогічної громадськості. Сучасна школа стає складною соціокультурною організацією, яка не тільки виконує традиційні освітні функції, але й покликана сприяти особистісному розвитку школярів, їх становленню як суб'єктів життєдіяльності.

Гуманізація освітнього процесу, зміна його завдань, переорієнтація на принципи особистісно орієнтованого підходу, надання педагогам права на свободу дій і педагогічну творчість – все це актуалізує потребу в учителів нового типу, який відрізняється високим рівнем особистісної зрілості: здатного створювати власні проекти і реалізовувати їх на практиці, здійснювати рефлексивний аналіз власної діяльності, слугувати прикладом особистісного самовизначення для учнів.

Система вищої педагогічної освіти покликана допомогти студентам «знайти себе», обрати і збудувати власний світ цінностей, оволодіти творчими способами вирішення виховних і життєвих проблем, сформувати готовність до рефлексії власного «Я» і саморегуляції власних дій. Лише вчитель, який володіє такими особистісними якостями, як креативність, самостійність, рефлексивність, відповідальність, здатний до професійної самореалізації і налагодження продуктивної особистісно розвивальної взаємодії з учнями.

Таким чином, у сучасних умовах на перший план у професійній підготовці вчителів виходить проблема розвитку їх особистісного потенціалу, підвищення рівня особистісної зрілості. Розв'язання цієї проблеми потребує всебічного психолого-педагогічного аналізу феномену особистісної зрілості вчителя, з'ясування його сутності й структури, визначення відповідних діагностичних критеріїв і показників.

Останнім часом у вітчизняній і зарубіжній педагогіці з'явилась низка досліджень, присвячених проблематиці становлення різних аспектів зрілості педагога: соціальної (В. Радул), громадянської (Т. Мироненко), професійної (О. Андрієнко). Декілька робіт присвячено феномену особистісної зрілості вчителя: Г. Кравець досліджувала педагогічні умови прояву особистісної зрілості майбутніх учителів у навчально-виховному процесі [3], О. Темрук – психологічні особливості розвитку особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки [6]. Однак, запропоновані авторами вказаних робіт трактування особистісної зрілості вчителя характеризуються недостатньою чіткістю і не відображають повною мірою якісної своєрідності цього феномену. Наприклад, Г. Кравець визначає особистісну зрілість як «комплексну характеристику особистості майбутнього спеціаліста, що забезпечує свідоме прийняття студентом професійно значущих цінностей і його прагнення реалізувати себе в процесі професійної підготовки» [3, с.49]. Таке визначення вказує на деякі прояви особистісної зрілості, але нічого не говорить про сутність цього феномену як такого. О. Темрук не пропонує власного визначення поняття особистісної зрілості і бере за основу підхід Ю. Гільбуха, який серед компонентів зрілості особистості виділяє мотивацію досягнення, ставлення до свого Я, почуття громадянського обов'язку, життєву установку, здатність до психологічної близькості з іншими людьми. На наш погляд, структура особистісної зрілості вчителя потребує більш ґрунтовного аналізу з урахуванням, по-перше, специфічного змісту власне особистісного в особистості, і, по-друге, особливостей прояву і значення особистісної зрілості в контексті педагогічної діяльності.

Загалом можна констатувати, що поняття особистісної зрілості вчителя залишається поки що в недостатній мірі теоретично відрефлексованим і чітко окресленим, про що свідчать суттєві розбіжності в його трактуванні різними авторами. На наш погляд, уточнення змісту цього поняття потребує попереднього аналізу загальних підходів до розуміння феномену особистісної зрілості в соціології, психології та педагогіці.

Мета даної статті – проаналізувати представлені в науковій літературі трактування особистісної зрілості як якісно своєрідного феномену, співвіднести його зміст з іншими близькими поняттями, запропонувати визначення і з'ясувати ознаки зрілості особистості.

Поняття «зрілість» вживається у різних гуманітарних науках, зокрема, соціології, психології і педагогіці. Множинність його проявів відображають терміни, які використовуються для позначення різних компонентів або видів зрілості (соціальна, психологічна, соціально-психологічна, особистісна, професійна, інтелектуальна, моральна, громадянська, емоційна тощо).

Аналіз феномену «зрілість» доцільно розпочати з огляду робіт соціологів, які досить часто використовують це поняття. Так, на думку І. Кона, «соціальна зрілість» – це стадія соціального розвитку особистості, що характеризується не тільки оволодінням соціальними ролями, але й здатністю до самостійних вчинків, активною соціальною позицією, прийняттям відповідальності за соціальні наслідки своєї поведінки [2]. Слід зазначити, що І. Кон спирається на визначення, запропоноване свого часу американським психологом Дж. Оллпортом, на думку якого, зрілою є «особистість, яка активно володіє своїм оточенням, характеризується стійкою єдністю особистісних рис і ціннісних орієнтацій та здатна правильно сприймати людей і себе» [2, с. 177].

Вітчизняні науковці під зрілістю особистості досить часто розуміють соціальну зрілість (або змістовно близьку до неї «громадянську» зрілість за Б. Ананьєвим), що характеризується стійкістю цінностей і переконань, активною соціальною позицією.

Якщо проаналізувати зміст наведених визначень, то можна виявити певну сукупність ознак зрілості: «активне володіння своїм оточенням», тобто схильність займати активну позицію, виявляти ініціативу, а не пасивно реагувати на зовнішні обставини; «здатність адекватно, неупереджено сприймати людей і себе»; «здатність до самостійних вчинків» – цілеспрямованих, усвідомлюваних і запланованих; «прийняття відповідальності за соціальні наслідки своєї поведінки»; «стійка єдність особистісних властивостей і ціннісних орієнтацій».

Хоча дослідники розглядають різні види зрілості (особистісну, соціальну, громадянську тощо), вони вказують на певні загальні, близькі за змістом ознаки, наприклад: «стійка єдність особистісних рис і ціннісних орієнтацій» (за Оллпортом) і «стійкість цінностей і переконань» (за Ананьєвим); «активна соціальна позиція» (за Ананьєвим і Коном) і «активне володіння своїм оточенням» (за Оллпортом) і т.д.

Стосовно такої ознаки зрілості, як стійкість характеристик особистості, може виникнути питання: чи не може така стабільність свідчити про певну завершеність розвитку, відтворення вже досягнутого раніше рівня, тобто стагнацію розвитку особистості. Однак протилежна ситуація нестійкості особистісних властивостей, хоча й властива для процесу розвитку, який характеризується динамічністю і нерівномірністю, також не може бути показником руху до зрілості. Нестійкість властивостей супроводжує не тільки конструктивний розвиток, але й руйнування особистості, різні деструктивні тенденції. Тому, визначаючи сталість властивостей особистості як ознаку її зрілості, слід пам'ятати про відносний характер цього показника і обов'язково розглядати його у комплексі з іншими.

У сучасній науці набуло поширення трактування людини як «незавершеного проекту», згідно з яким особистість дозріває впродовж всього життя, а не тільки до етапу дорослості. За такого підходу зрілість розглядається як стан, що може змінюватися: знижуватися, втрачатися і знов набуватися. Таке розуміння характерне, зокрема, для теорій розвитку особистісної ідентичності (Дж. Марсія, А. Ватерман і ін.). Відповідно до цієї точки зору, доросла людина може впродовж всього свого життя так і не досягти особистісної зрілості.

Подібної позиції дотримувався Л. Колберг, який стверджував, що лише незначний відсоток дорослих досягає найвищого, постконвенційного, рівня моральної зрілості.

У зарубіжній літературі поняття «психологічна зрілість» («psychological maturity»), «психосоціальна зрілість» («psychosocial maturity») і «загальна зрілість» («global maturity») нерідко вживаються як дуже близькі за змістом і навіть синонімічні. Поняття «психосоціальна зрілість» у зв'язку зі своїм комплексним характером має більш широкий зміст, ніж інші окремо взяті види зрілості, наприклад «соціальна», «психологічна», «особистісна» тощо. Фактично «психосоціальна зрілість» охоплює собою соціальну і психологічну зрілість як інтегровані частини.

Поняття «психосоціальна зрілість» сформувалося як альтернатива «біологічної» («органічної», «фізіологічної», «біохімічної») зрілості. На відміну від останніх, «психосоціальна зрілість» формується під безпосереднім впливом соціального середовища, з яким у процесі індивідуального розвитку тісно взаємодіє людина.

Спільне між «психосоціальною зрілістю» і «соціально-психологічною зрілістю» полягає в тому, що обидва поняття, попри їх різний об'єм, позначають різні форми інтеграції соціальної і психологічної зрілості особистості.

Загалом можна виділити два принципово різні підходи дослідників до розуміння сутності психологічної і соціальної зрілості особистості: одні з них фактично ототожнюють ці поняття, інші розглядають їх як відносно незалежні. Наприклад, І. Грінбергер вживає поняття «псевдозрілість» для позначення стану, в якому соціальна зрілість вже настала (підліток приймає соціальні ролі дорослої людини), проте психологічна зрілість ще не досягнута. Тобто паспортний вік відповідає новим соціальним ролям, але доросла поведінка фактично лише імітується, не супроводжуючись тими почуттями і думками, які характерні для зрілої людини. Розбіжність між соціальною і психологічною зрілістю може призводити до проблемної, суперечливої або девіантної поведінки особистості [8]. За такого підходу до розмежування психологічної і соціальної зрілості неможливо говорити про існування більш загального феномену психосоціальної зрілості, яка поєднує обидва її види.

А. Інкельс і Г. Лейдерман, навпаки, ототожнюють зрілість особистості з її соціальною зрілістю. Вони розуміють під зрілістю здатність особистості компетентно виконувати соціальні ролі чоловіків і жінок, характерні для індустріально розвиненого суспільства. Автори спробували визначити критерії підліткової зрілості, які можна було б застосовувати у кроскультурному контексті. У підсумку дослідники виділили п'ять критеріїв зрілості: ефективність, наполегливість, відповідальність, індивідуалізм і кооперативність. При цьому кожен критерій розглядається стосовно п'яти сфер життя: школа, сім'я, група однолітків, праця, суспільство [11].

Не зважаючи на певні розбіжності в розумінні сутності психосоціальної зрілості, більшість дослідників розглядають її швидше як психосоціальний, ніж виключно психологічний або соціальний, феномен. Положення про нероздільність психологічної і соціальної зрілості особистості підтримується багатьма фахівцями у галузі психології розвитку (Л. Колберг, Дж. Мід, Ж. Піаже, Е. Еріксон і ін.).

Якщо враховувати частоту використання різних характеристик, за допомогою яких описується зрілість особистості, то можна виділити три з них: самостійність, активна позиція і відповідальність. Ці характеристики, хоча і в різних формулюваннях, визнаються більшістю вітчизняних і зарубіжних дослідників основними ознаками різних видів зрілості людини (психосоціальної, психологічної, соціальної, особистісної тощо).

Наприклад, І. Грінбергер визначає психосоціальну зрілість особистості як поєднання незалежності, тобто здатності самостійно приймати рішення, і соціальної відповідальності – піклування про суспільне благо [9].

Розкриття сутності особистісної зрілості вимагає відповіді на питання про змістове наповнення її ознак, характеристик або критеріїв. Проблема полягає в тому, що практично будь-яка ознака може мати різну спрямованість, модальність. Наприклад, «активна соціальна позиція» в дійсності може поєднуватись з негативною спрямованістю стосовно інших людей,

соціальних груп або суспільства в цілому, «активне володіння особою і своїм оточенням» нерідко набуває маніпулятивної або владної форми, «незалежність, автономність» може поєднуватися з ізольованістю, відчуженістю, протиставленням себе оточенню, а «самотійність у прийнятті рішень» спрямовується на досягнення корисливих цілей всупереч інтересам інших людей. Тому завжди необхідно враховувати спрямованість, модальність будь-якої ознаки зрілості особистості. Психосоціальна зрілість обов'язково передбачає толерантне ставлення до інших людей, гуманістичну спрямованість, реалізацію суспільно значущих цілей. Саме тому І. Грінбергер, характеризуючи психосоціальну зрілість особистості, вказує на такі її особливості, як піклування про суспільне благо, спрямованість на реалізацію суспільних цілей.

Деякі дослідники розглядають зрілість як інтеграційний показник психічного здоров'я людини. Так, наприклад, Р. Кассель виділяє такі психометричні критерії зрілості: самоповага, здоровий глузд, асертивність і внутрішній локус контролю. Одночасно дослідник виділив критерії незрілості: тривога, витіснення, незадоволеність і депресія [7]. Аналіз робіт Р. Касселя дозволяє зробити висновок, що в сучасній психології не тільки поставлена проблема співвідношення зрілості і незрілості особистості, але й виділені відповідні критерії. При цьому слід підкреслити, що стани зрілості і незрілості за багатьма критеріям не можуть розглядатися як полярні. Тобто невідповідність якій-небудь ознаці зрілості автоматично не означає відповідність певній ознаці незрілості і навпаки. Між цими станами більш складні взаємозв'язки, тому вони повинні визначатися за допомогою різних критеріїв і оцінюватися на підставі різних показників.

У загальному сенсі психосоціальна зрілість часто трактується як рівень соціалізованості особистості – ступінь засвоєння нею соціальних норм, правил і стандартів поведінки, характерних для конкретного етно- і соціокультурного середовища. Проте таке розуміння, як справедливо зазначає О. Журавльов, містить деякі суперечності. По-перше, в цьому випадку психосоціальна зрілість стає відносним явищем, тісно пов'язаним з етнічними і соціокультурними умовами життєдіяльності особистості. По-друге, ступінь соціалізованості особистості вступає в конфлікт з формуванням її незалежності, індивідуалізації, персоніфікації і інших якостей, які багатьма фахівцями розглядаються як показники особистісної зрілості. Тому показники соціалізованості і індивідуалізованості (тобто автономності, незалежності, самодостатності) особистості повинні розглядатися як взаємодоповнюючі під час оцінювання її зрілості. Більш того, співвідношення між цими двома тенденціями (їх гармонійне поєднання чи диспропорційність) може виступати своєрідним показником зрілості особистості.

Досить часто у психологічних і педагогічних дослідженнях розглядаються окремі, часткові види зрілості особистості: інтелектуальна, соціально-психологічна, естетична, релігійна, моральна, кар'єрна, емоційна і ін.

Так, А. Журавльов у своїх роботах зосереджує увагу на феномені соціально-психологічної зрілості, яка, маючи спільні характеристики з психосоціальною зрілістю, і відповідно з психологічною, соціальною та особистісною, обмежується перш за все сферою свого прояву: стосунками особистості з іншими людьми, соціальними групами і соціальним середовищем у цілому [1]. На думку дослідника, ознаки соціально-психологічної зрілості ті ж, що й в інших видах зрілості, але вони стосуються зрілості групових явищ або проявів особистості у міжособистісних і групових процесах. Основним критерієм виділення соціально-психологічної зрілості в окремий вид зрілості є оцінка характеристик зверненості особистості до інших людей, соціального оточення, її спрямованості на інших, процесів співвіднесення себе з іншими, що набувають при цьому різноманітних форм. Під час її оцінки необхідно перш за все враховувати особливості включення особистості у взаємодію з соціальним середовищем, специфіку її стосунків з іншими людьми. Таким чином, соціально-психологічна зрілість фактично виходить за рамки індивідуального в психічних проявах особистості. А. Журавльов пропонує виділяти різні підвиди соціально-психологічної зрілості: соціально-психологічна зрілість особистості (у сенсі зрілості її системи стосунків),

зрілість соціальної групи (малої, середньої і великої), зрілість міжособистісних і міжгрупових стосунків, зокрема спілкування, і т.д. Фактично всі соціально-психологічні феномени, на думку вченого, можуть характеризуватися тим або іншим рівнем соціально-психологічної зрілості. На наш погляд, така позиція може призвести до втрати поняттям «зрілість» своєї якісної визначеності і його трактування як звичайної характеристики рівня розвитку особистості або її окремих компонентів. Крім того, надмірне «дроблення» видів зрілості суперечить вимогам особистісного підходу, який передбачає цілісну оцінку зрілості особистості як інтегрального, неподільного феномену.

О. Чудіна досліджує емоційну зрілість, розглядаючи її як важливу складову особистісної зрілості [4]. На думку дослідниці, «емоційна зрілість особистості – це певний рівень розвитку особистості дорослої людини, яка характеризується відкритістю емоційному досвіду, усвідомленням власних почуттів і прийняттям за них відповідальності, розвиненою емоційною сферою і емоційною стійкістю, здатністю адекватно до ситуації проявляти і виражати емоції й почуття, а також здатністю гнучко і творчо поводитися з власними емоційними переживаннями». О. Чудіна виділяє такі основні критерії емоційної зрілості особистості: чутливість, відкритість емоційному досвіду; усвідомленість; адекватність прояву почуттів (відповідність зовнішній ситуації, внутрішньому стану); психологічне благополуччя (упевненість у собі, задоволеність життям, відсутність психосоматичних симптомів); зрілі способи переробки емоцій (сублімація, гумор, творчість); довільність (уміння керувати власними емоційними переживаннями і власною поведінкою).

Досить поширеною в психології є теорія соціально-психологічної зрілості Р. Зелмана, яка сформувалася на рубежі 70-80-х рр. XX ст. під впливом ідей Дж. Міда. Як відомо, Дж. Мід розглядав соціалізацію дитини як формування у неї вміння дивитися на себе очима «узагальненого іншого», а важливий критерій соціалізованості людини вбачав у розвиненості рефлексивних здібностей. Він стверджував, що в процесі комунікації індивід повинен стати спочатку іншим і тільки потім – собою. У цьому випадку він здатний діяти з позиції «узагальненого Іншого» і ставитися до себе через ставлення групи або суспільства. Услід за Дж. Мідом Р. Зелман трактує зрілість як здатність особистості розуміти і приймати точку зору інших, тобто співвідносити свої думки, переживання і бажання з думками, переживаннями і бажаннями інших людей. Зрілість розуміється Р. Зелманом як взаємність поглядів, співвіднесеність позицій, а незрілість – як егоцентричність, нездатність подивитися на ситуацію і себе з позиції іншої людини [15]. Таким чином, важливими ознаками соціально-психологічної зрілості людини є її здатність до децентрації й емпатії.

Аналізуючи зміст особистісної зрілості, необхідно звернути увагу на дослідження Л. Колберга, який вивчав моральний розвиток особистості. Л. Колберг виділив три рівні морального розвитку: 1) доморальний, коли дитина керується своїми егоїстичними спонуканнями, 2) рівень конвенціональної моралі, для якого характерна орієнтація на задані ззовні норми і вимоги, 3) рівень автономної моралі – орієнтації на внутрішню систему етичних принципів [12]. Зрілість розглядається як досягнення постконвенціонального рівня моральності, коли особистість під час розв'язання етичних проблем самостійно і відповідально спирається на універсальні моральні принципи.

Деякі дослідники зрілість особистості трактують як сформовану ідентичність. Наприклад, Дж. Ловінгер критерієм зрілості вважає усвідомлене і добровільне дотримання особистістю соціальних норм у результаті формування групової ідентичності [13]. Така позиція виглядає дещо суперечливою. Орієнтацію особистості на соціальні норми можна розглядати як певну форму залежності від соціальних груп і суспільства в цілому. Проте зрілість особистості одночасно передбачає незалежність, самостійність і саморегульованість поведінки. Тобто має місце суперечність між тенденціями соціалізованості й індивідуалізованості особистості як ознаками її зрілості. Розв'язання цієї суперечності може полягати в прийнятті обох показників як доповнюючих один одного.

Загалом Дж. Ловінгер виділяє шість стадій розвитку особистості на шляху до зрілості: імпульсивну, самозахисну, конформістську, свідому, незалежну, інтегровану. При цьому

розвиток трактується як досягнення балансу між особистими і соціальними інтересами, що характерно для зрілої особистості.

Дж. Марсія розглядає зрілість особистості як стан досягнутої ідентичності. При цьому він враховує два параметри: 1) наявність або відсутність особистісної кризи - стану пошуку ідентичності; 2) наявність або відсутність особистісно значущих цілей, цінностей, переконань [10]. Орієнтуючись на вказані параметри, Дж. Марсія виділяє чотири можливі стани ідентичності: наперед визначена (foreclosures) ідентичність (докризова, засвоєна, конформна); дифузна (diffusions) ідентичність (відмова від визначення особистих цінностей і переконань), мораторій (moratoriums); досягнута (achievers) ідентичність. Наперед визначену ідентичність мають ті, хто пасивно (без переживання кризи) і некритично прийняв цілі та цінності, запропоновані іншими, зокрема, вихователями. Дифузна (невизначена) ідентичність властива тим, хто не має чіткої Я-концепції і не переживає кризи, пов'язаної з прийняттям рішень стосовно себе і власних життєвих орієнтирів. Стан мораторію характерний для тих, хто з якоїсь причини відкладає вирішення питань особистісного, професійного й ідеологічного самовизначення. Досягнута ідентичність властива тим, хто самовизначився і сформував чіткі уявлення про себе і свої прагнення, цінності та переконання після періоду активного прийняття рішень. Індивід, який володіє досягнутою ідентичністю (тобто зрілий), знає, хто він, чого хоче, і відповідно організовує й структурує своє життя. Йому властиві почуття довіри, стабільності, оптимізму стосовно майбутнього. Тимчасові труднощі не знижують його прагнення дотримуватися обраного напрямку. Свої цілі, цінності й переконання така людина переживає як особистісно значущі, такі, що забезпечують їй відчуття спрямованого розвитку і осмисленості життя. Саме цим і характеризується зріла особистість.

К. Уайт досліджувала феномен соціально-психологічної зрілості міжособистісних стосунків [16]. Дослідниця виділила три рівні зрілості стосунків: его-центрований, орієнтований на виконувану роль, індивідуалізовано-пов'язаний. Найбільш висока зрілість стосунків на третьому рівні характеризується здатністю обох сторін, як мінімум, зрозуміти або прийняти точку зору один одного, зрозуміти не тільки себе, але й думки, відчуття і вчинки інших людей. Фактично як критерії соціально-психологічної зрілості особистості виділяються рефлексивні й емпатійні здібності, а також здатність до децентрації.

Існують також більш загальні підходи до дослідження феномену зрілості, які відповідають характерній для сучасної науки тенденції до системного аналізу особистості. Так, наприклад, в холістичному підході Д. Магнуссона зрілість розглядається як характеристика цілісної особистості, а не окремих її компонентів, якими б значущими вони не були. На думку Д. Магнуссона, розвиток особистості стає доступним вивченню тільки тоді, коли застосовується типологічний аналіз, складання профілю особистості за комплексом змінних і виділення психологічних типів, а не встановлення кореляцій між окремими змінними [14]. А. Журавльов указує на необхідність не тільки типологічного підходу, але й диференційованого аналізу різних форм і сфер прояву зрілості особистості, наприклад: у стосунках особистості з іншими людьми, зрілість міжособистісних, внутрішньогрупових і міжгрупових стосунків, зрілість спілкування тощо [1].

На думку Д. Леонтьєва [4], інтегральною характеристикою особистісної зрілості є особистісний потенціал, що проявляється в формі самодетермінації, тобто поведінці, відносно незалежній як від зовнішніх, так і від внутрішніх умов, під якими розуміються біологічні чинники, потреби, характер і інші стійкі психічні структури. Аналогічної позиції дотримувався В. Франкл, який детально описав такий прояв людської свободи, як свобода відносно власних потреб і власної тілесності. Схожу думку свого часу висловлював Гегель: обставини і мотиви панують над людиною лише в тій мірі, в якій вона дозволяє їм це.

Показником самодетермінації, за Д. Леонтьєвим, є можливість людини як у когнітивному, так і в практичному плані відхилитися від потоку буденної життєдіяльності, вийти за межі звичного і загальноприйнятого, подолати задані обставини і врешті подолати

себе. Саме у такому трансцендентному ставленні до власного життя перш за все і виявляється особистісна зрілість.

Загалом, більшість дослідників, розглядаючи феномен зрілості, акцентують увагу на таких параметрах особистості, як внутрішня детермінація, саморегуляція на противагу зовнішній детермінації, творчість на противагу репродукції, індивідуальність на противагу стандартизованості, ініціативність на противагу пасивності, рефлексивність на противагу імпульсивності. Незважаючи на відмінності вихідних підходів, більшість дослідників пов'язує феномен особистісної зрілості з такою комплексною характеристикою особистості, як суб'єктність, що проявляється в здатності до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції та самовдосконалення.

На наш погляд, особистісна зрілість являє собою інтегральну характеристику розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності, що має не одновимірну, а багатомірну структуру, тобто інтегрує комплекс взаємопов'язаних рис. Узагальнення різних підходів дає підстави виділити декілька біполярних параметрів, які характеризують рівень зрілості або, відповідно, незрілості особистості:

1) проактивність (самодетермінація, самостійність, автономність) – реактивність (пасивність, залежність, зовнішня детермінація, орієнтація на зовнішні авторитети, стандарти, звичаї);

2) рефлексивність, здатність до рефлексивних виходів за межі виконуваної діяльності – зануреність у діяльність, нездатність вийти за її межі і подивитися на себе та свої дії в ширшому контексті;

3) спонтанність, автентичність, відсутність страху перед саморозкриттям, здатність до інтимного спілкування – закритість, приховування за різного роду соціальними масками і фасадами, боязнь емоційно близьких стосунків, використання неадекватних механізмів психологічного захисту;

4) реалістичність сприйняття себе і оточення, здатність бачити речі та інших людей такими, якими вони є насправді, – спотворене сприйняття дійсності внаслідок впливу різного роду неусвідомлюваних установок, стереотипів і захисних механізмів;

5) внутрішній локус контролю, прийняття відповідальності за свої дії на себе – зовнішній локус контролю, атрибуція відповідальності оточенню;

6) толерантність, гнучкість, терпиме ставлення до суперечностей, несхожості, розуміння відносності речей, відкритість до всього нового – інтолерантність, категоричність, педантизм, дихотомічне («чорно-біле») мислення, несприйняття альтернативних поглядів;

7) позитивна Я-концепція, довіра до себе, самооцінка на основі власних критеріїв, надія на успіх – негативна Я-концепція, невпевненість у собі, залежність від оцінок і очікувань оточуючих, страх перед помилками;

8) креативність, схильність до ризику, творчого перетворення дійсності – репродуктивна спрямованість, шаблонність, страх перед ризиком, схильність дотримуватися встановлених стандартів;

9) наявність власної життєвої філософії, самостійно вироблених принципів – аморфне уявлення про власні пріоритети, пасивне сприйняття ззовні нав'язаних принципів.

Підводячи попередній підсумок досліджень феномену зрілості особистості, можна відзначити, що на даний час в тій чи іншій мірі вивчені різні часткові її види і характеристики, деякі властивості, етапи становлення окремих її компонентів. Проте як і раніше залишається недостатньо розробленим питання про структуру феномену особистісної зрілості, її компоненти, які необхідно враховувати під час діагностики і психолого-педагогічної підтримки становлення зрілої особистості.

Література:

1. Журавлев А.Л. «Социально-психологическая зрелость»: обоснование понятия // Психологический журнал. – 2007. - №2. – С. 44-55.
2. Кон И. С. Социология личности // Социологическая психология. - М.-Воронеж, 1999. - С. 177-193.

3. Кравец Г. Ю. Педагогические условия проявления личностной зрелости студентов в учебно-воспитательном процессе вуза: Дис. ... кандидат. пед. н.: 13.00.01. – Иркутск: ГОУ ВПО «Иркутский государственный педагогический университет», 2005. – 182 с.
4. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В.Ломоносова. Вып. 1 / Под ред. Б.С.Братуся, Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56-65.
5. Темрук О.В. Розвиток особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006. — 21с.
6. Чудина Е.А. Эмоциональная зрелость личности: определение понятия и выделение критериев // Личность и проблемы развития: Сборник работ молодых ученых / Отв. ред.: Е.А. Чудина. – М., 2003. – С.112-116.
7. Cassel R. M. Cutting edge: The Global Functioning Test (GFT). (Assessing level of wellness) // National Forum of Educational Administration and Supervision Journal. - 1993. - №1(3). - P. 51-60.
8. Galambos N. L., Tilton-Weaver L.C. Adolescents' Psychosocial Maturity, Problem Behavior and Subjective Age: In Search of the Adultoid // Applied Developmental Science. - 2000. V. 4. - №4. - P. 178-192.
9. Greenberger E. Defining psychosocial maturity in adolescence // Advances in Child Behavioral Analysis and Therapy. - 1984. - №3. - P. 1- 37.
10. Identity in adolescence: Processes and contents / Ed. A.S. Waterman. San Francisco-L.: Jossey Bass, 1985. – 418 p.
11. Inkeles A., Leiderman H. An approach to the study of psychosocial maturity // International Journ. of Comparative Sociology. - 1998. V. 39. Issue 1. - P. 52 - 76.
12. Kohlberg L. Essays in Moral Development. V. II: The psychology of moral development. - N.Y.: Harper and Row, 1984. – 386 p.
13. Loevinger J. Stages of personality development // Eds. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. Handbook of Personality Psychology / San Diego: Academic Press, 1997. – 360 p.
14. Magnusson D., Torestad B. A holistic view of personality: A model revisited // Annual Review of Psychology. - 1993. - V. 44. - P. 127-152.
15. Selman R. L. The growth of interpersonal understanding. - N.Y.: Academic Press, 1980. – 324 p.
16. White K. M., Speisman J. C, Costos D., Smith A. Relationship maturity: A conceptual and empirical approach // Interpersonal relations: Family, peers, friends / Ed. J. Meacham. Basel, Switzerland: Karger, 1987. – 360 p.